

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

У статті зроблена спроба здійснити на основі опублікованих праць, документальних джерел і архівних матеріалів аналіз та визначити динаміку змін чисельності та етнонаціонального складу населення губерній Правобережного регіону у кінці XVIII – першій половині XIX століття, зумовленого його приєднанням до Російської імперії та інкорпораційною політикою самодержавства. Наголошується на тому, що зміни багатонаціонального складу населення Правобережної України наприкінці XVIII – початку XIX століть зумовлювались трьома основними групами факторів. По-перше, це зовнішні чинники, до яких належали політичні процеси, що відбулись у Європі та Малій Азії, передусім політичні та військові конфлікти між Російською імперією, Австрією і Францією. Внаслідок воєн і мирних договорів між учасниками конфліктів, територія Правобережжя, як і інші українські землі, була стратегічно важливим плацдармом для всіх сторін, що боролись за домінування у Європі. Друга група факторів – внутрішні, які багато в чому впливали з безпосередньої групи, оскільки саме зовнішня політика царського уряду зумовлювала ставлення держави до своїх підданих з їх правовим статусом на підкорених землях. Третя група факторів була пов'язана з природно-еволюційними процесами розвитку націй, торгово-економічними і міграційними процесами, взаємопроникненням і взаємозбагаченням культур. Своїми діями російське самодержавство створило умови та правові основи для формування багатонаціонального складу населення регіону.

Ключові слова: Правобережна Україна, Російська імперія, етнос, нація, іноземці, етнонаціональний склад.

В сучасному розвитку та перспективах України як цивілізованої, демократичної держави зростає роль і значення етнонаціональних чинників. Їх урахування значною мірою залежить від того, наскільки будуть враховані уроки історичного минулого, а особливо періоду, коли переважна більшість українських земель, в тому числі і Правобережна Україна, входили до складу Російської держави. Адже саме цей чинник справляв чималий вплив на динаміку народонаселення, етнічні зміни в його середовищі. Правобережжя залишалося поліетнічним краєм зі значним впливом польської шляхти. М. Грушевський справедливо зауважив, що панування Польщі привело у край «чималу масу польського і всякого іншого чужостороннього елемента» [10, с.28].

До питань щодо населення Правобережної України після її приєднання до складу Росії за другим і третім поділами Речі Посполитої, закономірності та особливості збільшення загальної чисельності її частки в його складі національних меншин неодноразово звертались вітчизняні, російські та зарубіжні дослідники, зокрема Я.Е. Водарський, Л. Похилевич, І. Фундуклей, А.Д. Ба-

чинський, С.І. Брук, І.О. Гуржій, В.М. Кабузан, М.Є. Слабченко, С.М. Тройцький та ін.

В сучасній історичній науці спостерігається зростаючий інтерес до регіональних проблем, у тому числі й до етнопонаціональних трансформацій у Правобережній Україні після поділів Речі Посполитої та її приєднання до Російської імперії. Окремі аспекти проблеми знайшли висвітлення у працях В.Б. Євтуха, С.А. Макарчука, А.П. Пономарьова, В.О. Романцова, Н.О. Щербак. Безпосередньому розкриттю проблеми інкорпорації Правобережжя до Російської імперії на межі XVIII–XIX ст. присвячена монографія та низка статей завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка доктора історичних наук, професора А.Г. Філіюка. Проте проблема етнопонаціонального розвитку Правобережжя в перших десятиліттях після приєднання до Російської імперії не була об'єктом спеціального вивчення в історичній літературі.

Метою статті є з'ясування на основі аналізу опублікованих праць, документальних джерел і архівних матеріалів характеру та особливостей етнопонаціонального розвитку Правобережного регіону у перших десятиліттях XIX ст. після приєднання до Російської імперії.

Слід зазначити, що зміни багатонаціонального складу населення Правобережної України наприкінці XVIII – початку XIX століть зумовлювалися трьома основними групами факторів. По-перше, це зовнішні чинники, до яких належали політичні процеси, що відбулися у Європі та Малій Азії, передусім політичні та військові конфлікти між Російською імперією, Австрією і Францією. Внаслідок воєн і мирних договорів між учасниками конфліктів, територія Правобережжя, як і інші українські землі, була стратегічно важливим плацдармом для всіх сторін, що боролися за домінування у Європі. Друга група факторів – внутрішні, які багато в чому випливали з безпосередньої групи, оскільки саме зовнішня політика царського уряду зумовлювала ставлення держави до своїх підданих з їх правовим статусом на підкорених землях. Третя група факторів була пов'язана з природно-еволюційними процесами розвитку націй, торгово-економічними і міграційними процесами, взаємним проникненням і взаємозбагаченням культур. Своїми діями російське самодержавство створило умови та правові основи для формування багатонаціонального складу населення регіону.

У літературі домінує думка про те, що Правобережна Україна аж до 30-х рр. XIX ст. вважалась колонізованою польською шляхтою областю Російської імперії [20, с.198]. Поляки складали більшість серед правлячої поміщицько-магнатської верхівки, католицького духовенства, службовців, меншою мірою – серед «чиншової шляхти», міщан і селян [13, с.19].

Слід наголосити на тому, що росіяни застали структуроване суспільство в становому та етносоціальному відношенні. У 1794 р. в Брацлавській губернії налічувалося 354046 рев'язьких душ, у тому числі: 308878 приватновласницьких підданих у містах і повітах, 393 казенних і 15935 старостинських селян, 210 віль-

но осілих, 2199 неосілих, 739 купців, у тому числі 413 особи, чи 55,9%, що записалися в гільдії християнського закону і 326 євреїв, або 44,1%; 20325 міщан, із них 7421 християн, питома вага яких складала 36,5% і 12904 єврейського походження, частка котрих складала 63,5% [2, арк.16]. Доля поміщицьких селян у загальній масі населення складала 87,2%, а міщан – трохи більше 5,7%. Частка іноземців становила всього 0,11%. За результатами ревізії 1795 р., тут налічувалося 135332 душі шляхти, зокрема у Волинській губернії 38448 осіб, Київській – 45300 та Подільській – 51584 [16, с.164]. Найбільше їх було на Поділлі (38,1%), менше – Київщині (33,5%) і найменше – Волині (28,4%).

Грунтовну картину етнонаціональної структури населення регіону наприкінці XVIII ст. зафіксували топографічні описи Подільської та Київської губерній від 1801 і 1805 рр. [7, арк.1-37]. Дані засвідчують, що шляхти було 94990 осіб чол. статі (більше 8,3%), 953336 селян, питома вага яких становила близько 83,9%, зокрема 870044 особи чол. статі, чи понад 76,5% поміщицьких і 83292, або 7,3% осіб чол. статі селян інших категорій, 62988 осіб чол. статі (більше 5,5%) міщан, 14633 особи (майже 1,3%) духовенства, 2487 осіб чол. статі (більше 0,2%) купців та 8077 чол. душ (понад 0,7%) інших жителів. Найбільшими були Проскурівський (102837 душ чол. статі), Брацлавський (101081 душа чол. статі), Ямпільський (99157 душ чол. статі) та Літинський (98917 душ чол. статі), а найменшими – Ушицький (86165 душ чол. статі) і Летичівський (88896 душ чол. статі) повіти.

За офіційними даними, в 1800 р. у Волинській, Київській, Подільській, Мінській, Білоруській, Литовській і Курляндській губерніях проживало 218025 душ чол. статі околичної та чиншової шляхти [15, с.16]. Найбільше її було в Кам'янецькому, Ушицькому, Літинському, а найменше – в Ольгопільському, Балтському і Гайсинському повітах. У 1811 р. на Київщині її представляли дідичні власники (1,1%), асесори (2,6%) і чиншовики (96,3%) [1, арк.5-6]. Серед дворян Київської губернії було 87% поляків, Подільської – 89% і Волинської – 93% [19, с.20]. На Волині в 1834 р. налічувалося 139 тис. польської шляхти, а на Поділлі – 141700 душ [29, с.233].

Поселення поляків у Правобережжі не припинялося впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. Внаслідок цього регіон аж до початку 30-х рр. XIX ст. залишався колонізованою польською шляхтою областю Росії [20, с.198]. Поляки складали основу правлячої поміщицько-магнатської верхівки, католицького духовенства, службовців, меншою мірою – серед «чиншової шляхти», міщан і селян [13, с.19]. Наприкінці XVIII ст. тут проживало 350 тис. поляків [28, с.225], а шляхта була представлена переважно поляками, частка яких складала майже 38,7%. Більшість шляхти працювала в гутах, майстернях, на заводах, за що отримувала дрібні земельні наділи.

У Правобережній Україні поляки здебільшого розселялись спорадично або нерегулярно, поодинокі, окремими етнорелігій-

ними громадами в межах суцільного українського етнічного масиву [13, с.19].

Найбільший масив поляків мешкав на Поділлі та Поліссі. Своєрідність природно-географічних умов українського Полісся, ізольованість від розвинутих економічних і культурних центрів сприяли консервативності їх побуту, що уможливило збереження етнічних особливостей у місцях компактного проживання. Ці відмінності значною мірою відображали соціальну диференціацію польського населення українського Полісся [14, с.139].

Польський елемент, за висловом О.І. Гуржія, «особливо виразно проявився тоді в середовищі місцевого дворянства та купецтва, позначився на побуті та культурі» [11, с.25]. Найбагатші магнати, як правило, поляки, тримались осторонь від шляхти, а ще більше дистанціювались від кріпосних селян, які в абсолютній більшості були етнічними українцями та корінними мешканцями Правобережної України.

На теренах Правобережної України існували величезні латифундії магнатів, які внаслідок експансії Росії та насадження російського землеволодіння ще більше розширювалися [25, с.13].

Отримавши нові привілеї від царського уряду, польські магнати і шляхта ще з більшою енергією спрямовували колонізаторський рух, розділяючи його на низку напрямків і в такий спосіб створювали умови для нового поневолення народних мас і рестаурації господарського режиму, який все більше руйнував виробничі сили краю.

Питома вага поляків і їх вплив на життя регіону поступово зменшувалися. Але політичні та економічні позиції поляки в ці роки утримували міцно.

Внаслідок еміграції польського духовенства і поміщиків, з одного боку, та міграції російських ремісників, урядовців, військових – з другого, у Правобережжі збільшився відсоток росіян. На русифікацію приєднаних земель, російський уряд різними шляхами досяг того, що значну частину польських маєтків було відібрано в їх старих власників й передано новим – росіянам, котрі так чи інакше прислужилися при їх здобутті [6, арк.1-2].

Склад росіян-переселенців формувалася у Правобережній Україні поступово. Перша хвиля їх була зумовлена військово-політичними обставинами, пов'язаними з анексуванням її від Речі Посполитої.

У другому ешелоні мігрантів значну питому вагу посідало православне духовенство [4, арк.1-4]. З допомогою релігійної політики та місіонерської діяльності російського і зрусифікованого духовенства, що здійснювало перехід уніатів до російської православної церкви, самодержавство намагалося досягти практичних результатів не тільки у зміцненні воєнно-стратегічних позицій, у продовженні загарбання українських земель, а й прискоренні русифікації українців та інших народів заради створення «єдиної і неподільної» колоніальної імперії [12, с. 426].

Вслід за цим, царський уряд направив великий загін своїх чиновників для забезпечення управління помістями. Їх міграція

в етнонаціональному розвитку Правобережної України посідала дедалі зростаюче значення. Чисельність останніх істотно збільшилась після передачі їм царським урядом маєтків, котрі раніше належали польським магнатам. Однак за умови нестачі власних російських кадрів, самодержавству доводилось залучати до управління приєднаними землями іноземців і зросійщених українців.

Насаджуючи російське поміщицьке землеволодіння, царизм активно стимулював переселення у Правобережжя російських поміщиків і в наступні роки. Сюди прибули фаворити, багаті вельможі, які отримали маєтності за заслуги перед короною. Активізація, масштабність, а головне – вигідність торгівлі зумовили наплив російських поміщиків, купців і фабрикантів. Із розвитком промисловості зростав притік росіян у міста. Якщо в 1794 р. їх налічувалося 4 тис., то в 1858 р. – 33 тис. осіб [27, с.82, 145]. Із 5-ої по 10-ту ревізію їх чисельність зросла більш, як у 6 разів, а частка в складі населення підвищилася з 0,1 до 0,6% [23, с.44]. Вони ставали помітним елементом населення й суспільного життя краю.

Російський елемент збільшувався також через русифікацію, яка мала найбільшу результативність серед міського населення. На це працював численний адміністративний, освітній і священницький апарат [9, с.22].

На зламі XVIII–XIX ст. Правобережжя відзначалося значною концентрацією євреїв, що чисельно переважали поляків, або, за А. Каппелером, етнічно-релігійні діаспорні групи з специфічним суспільно-економічним устроєм, в яких були відсутні як знать, так і селянство [18, с.74]. За переписом 1764 р., тут проживало понад 160 тис. євреїв [22, с.172], або близько 27,5% із 580 тис., які мешкали в Речі Посполитій. Після 1793-1795 рр. відбулось їх значне переселення з Білорусії, особливо з Австрії, Пруссії, Франції, Саксонії, Баварії, Нідерландів тощо [26, с.73-74]. У Київській губернії єврейська меншина, за підсумками п'ятої ревізії, склала 3,4%, а восьмої (1834 р.) – 8,5%; у Волинській губернії відповідно – 3,6% і 13,1%. На Поділлі їх кількість зросла з 44,1 тис. наприкінці XVIII ст. [14, с.70] до 136,6 тис. душ обох статей у 1822 р. [23, с.53] або втричі. Серед мешканців регіону в 1795-1834 рр. питома вага євреїв виросла з 3,6 до 10,9% [17, с.183].

Царський уряд, з одного боку, прагнув «використати специфічні економічні здібності євреїв для модернізації імперії», з другого – знівелювати й привести їхні стосунки у відповідність із російськими підходами. З цією метою заможних євреїв прийняли на рівних правах у стан купецької гільдії, а основну масу бідних – у стан міщан, зрівнявши їх у правах і обов'язках із міськими станами з числа християн [18, с.74]. У період правління Олександра I політика щодо єврейських підданих набула ще більшого соціального спрямування.

Більшість із них мешкала у маленьких містечках і містах Правобережжя. До того ж, російська влада заохочувала їх переїзд до міст. Зокрема, Павло I, указом розпорядився не висилати євреїв з Кам'янця-Подільського на тій підставі, що вони вільно перебували в інших містах.

Євреї продовжували працювати в своїх ремеслах, займались посередництвом між містом і селом, тримали корчми, вели дрібну торгівлю [13, с.97-98]. Закон від 1807 р. давав їм право працювати в будь-яких ремеслах, навіть коли вони не належали до цехів.

На користь євреїв змінився етнічний склад купецтва Правобережжя, який до поділів Речі Посполитої відзначався поліетнічним характером. В 1805 році у краї купці єврейської національності становили приблизно більше 30% від загальної чисельності гільдійського купецтва [5, арк.3].

Проте життя євреїв у Правобережній Україні було далеко не безпроблемним. Вже в 1794 р. їх обклали подвійним податком. Внаслідок запровадження в 1796 р. «смути осілої», до якої віднесли всі українські губернії, включаючи правобережні, котрою російський царизм намагався відгородити російське купецтво, єврейські переселенці насправді були обмежені в свободі пересування й могли жити переважно у південно-західних і західних губерніях імперії [21, с.151].

Царизм робив певні обмеження для євреїв, намагався спонукати їх до фізичної та землеробської праці. Загалом в наступні роки ставлення царизму до євреїв носило дискримінаційний характер [14, с.99].

Враховуючи таку етнічну структуру населення Правобережжя, його, як правило, негативне ставлення до Російської імперії, її уряд усілякими пільгами та привілеями почав заохочувати заселення цих українських земель представниками інших етнічних груп, зокрема німцями і чехами. Найбільше заохочувалося переселення росіян із корінних внутрішніх губерній імперії, що стало одним із важливих елементів державної політики щодо усіх українських земель. При цьому, на відміну від тих же німців і чехів, росіяни селилися в містах, поступово витісняючи поляків із адміністративних посад, а українців із самих міст і передмістя.

Усе це визначило значні зміни у етнонаціональній структурі населення Правобережжя на зламі XVIII–XIX ст. Етнічний склад населення Правобережної України значно урізноманітнівся після початку німецької та чеської колонізації краю. Наприкінці XVIII ст. невеликі менонітські колонії існували поблизу Житомира і Новоград-Волинського. Однак значних масштабів їхнє переселення на територію регіону ще не було. Ситуація змінилася після 1793–1795 рр. Цьому значною мірою сприяло всіляке заохочення з боку самодержавства, яке дозволяло їм займатися промисловим розвитком і торгівлею [3, арк.1-6].

Першими після поділів Речі Посполитої іноземними поселенцями в краї було 19 сімей менонітів з Пруссії, які поселились у 1801 р. в Острозькому помісті князя К. Яблонського [8, с.2-3].

На початку другого десятиліття XIX ст. характер переселення іноземців змінився. З цього часу переселенцями ставали не лише сектанти, яких приваблювала можливість вільно здійснювати свої релігійні обряди, а й люди, котрих вабили економічні вигоди. Волинь із її рідкісними населенням й значними територіями необроблених земель, приваблювала сільське населення сусідніх держав, яке зна-

ходило для своєї праці тут більш вигідні умови. Як правило, це були вихідці з Пруссії, Австрії, Царства Польського [24, с.32].

Велике значення для переселенців мало звільнення від виконання усіх державних повинностей, в тому числі і військової. Останнє особливо привабливим було для менонітів, релігійні догми яких забороняли службу в армії.

Аналізуючи соціальний склад населення переселенців, можна констатувати, що більшість із них займалися сільським господарством. Поряд із землеробством важливу роль у їх господарському житті відігравало тваринництво. Зважаючи на те, що на території Правобережної України переселялися не тільки селяни, а й ремісники, німці і чехи займалися тут також ремісництвом і промислами. Як наслідок, упродовж XIX ст. у Південно-Західному краї стали поселятися німецькі ткачі і ремісники, внаслідок чого з'явилась низка їхніх поселень. У Подільській губернії німці займалися промисловим будівництвом, прокладали залізничні шляхи. За станом належністю волинські німці розподілялися таким чином: селян було – 64,02%, міщан – 28,9%, дворян – 0,19%, почесних громадян і купців – 0,08%, осіб духовного чину – 0,02%, інших станів – 0,05%, іноземних підданих – 6,21% [8, с.15-20]. Серед інших національностей, що населяли Південно-Західний край, слід виділити молдаван, які займалися здебільшого ткацтвом, і греків, які майстерно обробляли шкіру та робили вино. В основному вони мешкали на Поділлі.

Загалом, Правобережна Україна, що увійшла до складу Російської імперії після третього поділу Речі Посполитої, і надалі залишалася поліетнічним краєм зі значними впливами польської шляхти. Більшість населення Південно-Західного регіону становили українці, чисельність яких упродовж кінця XVIII–XIX ст. коливалася у межах 70-80%. Значно поступалися їм у кількісному відношенні поляки, євреї, росіяни та представники інших етносів. Упродовж XIX ст. у губерніях Правобережжя поступово зменшувалася кількість польського населення, що стало закономірним результатом, зважаючи на дискримінаційну політику російського самодержавства щодо представників цього етносу. Водночас, упродовж першої половини XIX ст., важко однозначно визначити кількість євреїв: в основі статистичних даних лежали політичні та соціально-економічні причини, зокрема бажання заможної єврейської верхівки приховати «тіньові прибутки», не показувати реальний майновий стан, уникнути сплати податків, а також виконання інших повинностей на користь держави.

Етнічна палітра населення краю значно урізноманітнилася після початку німецької та чеської колонізації краю. На території Південно-Західного краю імперії мешкали також представники інших етнічних груп, зокрема молдавани, білоруси, цигани, татари та ін.

Отже, міста і містечка Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. відзначалися істотними особливостями етнонаціональних трансформацій, стаючи дедалі розрізненими, все більш чужими і ворожими для українців. У зв'язку з цим їх розвиток підпорядковувався чужонаціональним силам

і стороннім осередкам. Усі важливі питання вирішувалися представниками інших меншин, у першу чергу російської. Зрозуміло, що при цьому інтереси українців дуже рідко враховувалися, що особливо характерно для культури та освіти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДА України у Києві), ф.1, оп.3, спр.1158, арк.5-6.
2. ЦДА України у Києві, ф.2, оп.1, спр.8, 3 арк.
3. ЦДА України у Києві, ф.533, оп.1, спр.224, арк.1-6.
4. Держархів Житомирської області, ф.1, оп.1, спр.74, арк.1-4.
5. Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф.115, оп.1, спр.1, арк.3.
6. Інститут рукопису НБУ імені В.І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУ імені В. І. Вернадського НАН України), ф.10, спр.11631, арк.1-2.
7. ІР НБУ імені В. І. Вернадського НАН України, ф.659, спр.1, 37 арк.
8. Воронін А. Записка про чужоземних поселенців у Київській, Волинській та Подільській губернії / А. Воронін. – К., 1942. – 24 с.
9. Геринович В.О. Кам'янецьчина. Ч. II / В. Геринович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець на Поділля : Друкарня Леніна, 1927. – Т. 2. – С. 1-138.
10. Грушевський М. Студії з економічної історії України / М. Грушевський. – К., 1917. – С. 28.
11. Гуржій І.О. Боротьба селян і робітників України проти феодално-кріпосницького гніту (3 кінця 80-х років XVIII до першої половини XIX ст.) / І.О. Гуржій. – К. : Рад. шк., 1958. – 168 с.
12. Етнографія України : навч. посіб. / за ред. С.А. Макарчука. – Львів : Світ, 1994. – С. 426.
13. Етнологічні трансформації в Україні / відп. ред. Б.В. Попов. – К. : Український Центр духовної культури, 2003. – 308 с.
14. Євтух В.Б. Етнологічна структура українського суспільства : довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, К.Ю. Галушко та ін. – К. : Наук. думка, 2004. – 344 с.
15. Имеретинский Н.К. Дворянство Вольнской губернии. Польская Геральдика / Н.К. Имеретинский. – Житомир : Тип. Волын губ. правления, 1867. – 354 с.
16. Кабузан В.М. Изменения в удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. / В.М. Кабузан, С.М. Троицкий // История СССР. – 1971. – № 4. – С. 153–169.
17. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М. Кабузан ; Ин-т рос. истории РАН. – М. : Наука, 2006. – 658 с.
18. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Андреас Каппелер ; перекл. з нім. Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун [= Історія країн світу, 2]. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – XII+360 с., 11 карт.
19. Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине в 20–40-е годы XIX века / Г.И. Марахов. – К. : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1979. – 316 с.
20. Марченко М.І. Українська історіографія з давніх часів до середини XIX ст. / М.І. Марченко. – К. : Вид-во КДУ, 1959. – 258 с.
21. Национальная политика России: история и современность. – М. : Информационно-издательское агентство «Русский мир», 1997. – 680 с.
22. Петренко О.С. Брацлавське намісництво / О.С. Петренко. – Вінниця : Велес, 2001. – 327 с.

23. Поділля : історико-етнографічне дослідження / Л.Ф. Артюк, В.Г. Балущок, З.Є. Болтарович та ін. – К. : Доля, 1994. – 500 с.
24. Поліщук Ю.М. Німці Волині в кінці XVIII – на початку XX століття: політико-правовий аспект / Ю. Поліщук, О. Суліменко. – Житомир : Волинь, 2004. – С. 32.
25. Реєнт О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – С. 13.
26. Слободянюк П.Я. Єврейські общини Правобережної України : наук. іст.-етнолог. вид. / Петро Слободянюк. – Хмельницький : Держкомархів України, 2005. – 409 с.
27. Українознавство : посіб. / уклад.: В.Я. Мацюк, В.Г. Пугач. – К. : Зодіак-ЕКО, 1994. – 399 с.
28. Філінюк А.Г. Зміни в політико-правовому статусі та управлінні міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / А.Г. Філінюк, О.А. Кузема // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету : іст. науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2000. – Т. 5(7). – С. 221-229.
29. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) : монографія / Н.О. Щербак. – К. : ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.

А. Богуцка

ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА ТЕРРИТОРИИ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XIX в.

В статье делается попытка осуществить на основе опубликованных работ, документальных источников и архивных материалов анализ и определить динамику изменений численности и этнонационального состава населения губерний Правобережного региона в конце XVIII – начале XIX века, обусловленного его присоединением к Российской империи и инкорпорационной политикой самодержавия. Подчеркивается, что изменения многонационального состава населения Правобережной Украины в конце XVIII – начале XIX веков обуславливались тремя основными группами факторов. Во-первых, это внешние факторы, к которым принадлежали политические процессы, произошедшие в Европе и Малой Азии, прежде всего политические и военные конфликты между Российской империей, Австрией и Францией. Вследствие войн и мирных договоров между участниками конфликтов, территория Правобережья, как и другие украинские земли, была стратегически важным плацдармом для всех сторон, которые боролись за доминирование в Европе. Вторая группа факторов – внутренние, которые во многом следовали с непосредственной группой, поскольку именно внешняя политика царского правительства предопределяла отношение государства к своим подданным с их правовым статусом на покоренных землях. Третья группа факторов была связана с природно-эволюционными процессами развития наций, торгово-экономическими и миграционными процессами, взаимопроникновением и взаимообогащением культур. Своими действиями российское самодержавие создало условия и правовые основы для формирования многонационального состава населения региона.

Ключевые слова: Правобережная Украина, Российская империя, этнос, нация, иностранцы, этнонациональный состав.

Alain Bogutska

**TRANSFORMATION FEATURES NATIONAL PROCESSES IN TERRITORY
RIGHT-BANK UKRAINE IN THE LATE XVIII – EARLY XIX CENTURY**

This article attempts to make based on published papers, documentary sources and archival materials analysis and determine the dynamics of changes in the number and ethnic composition of the Right-Bank provinces of the region at the end of XVIII – early XIX century, due to its accession to the Russian Empire and autocracy incorporation policy is stressed that changes the multinational composition of the Right-Bank Ukraine late XVIII – early XIX centuries conditioned by three main groups of factors. First, are the external factors, which include political processes that occurred in Europe and Asia Minor, especially political and military conflict between the Russian Empire, Austria and France. As a result of wars and peace treaties between the parties to the conflict, the territory of the Right Bank, like other Ukrainian lands was strategically important base for all parties fighting for dominance in Europe. The second group of factors – internal, which largely resulted from direct group, since the foreign policy of the tsarist government predetermined state's attitude towards his subjects of their legal status in the conquered lands. The third group of factors was associated with naturally-evolutionary processes of nations, trade and economic migration, and mutual interpenetration of cultures. Russian autocracy their actions created conditions and legal framework for multinational composition of the region.

Key words: *Right-Bank Ukraine, Russian Empire, ethnicity, nationality, aliens, ethno-national composition.*

Отримано: 20.05.2014

УДК 94(477.4)

С. О. Борисевич

**РОСІЙСЬКІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, СПРЯМОВАНІ
НА ПРИДУШЕННЯ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 р.**

В статті робиться спроба проаналізувати російське імперське законодавство, яке спрямовувалось на придушення Січневого повстання 1863 р. і запровадження військових, адміністративно-приватних, кримінальних та поліцейських заходів щодо унеможливлення у подальшому антиімперських дій в західних губерніях Російської імперії. В статті не розглядались тогочасні підзаконні акти російських урядових органів влади та відповідних канцелярій генерал-губернаторів та губернаторів.

Автором розглядаються законодавчі підстави запровадження надзвичайного стану у північно-західних і південно-західних губерніях, а також Царстві Польському з наданням надзвичайних повноважень відповідним генерал-губернаторам. Можутне розгортання повстання на величезній території змусило російську владу запровадити у військах інститут особливих провіантських чиновників для надійного інтендантського забезпечення російських військ, задіяних у його придушенні.

Розгортання Січневого повстання мало не аби яке значення для історичної долі правобережних українських та білоруських губерній. На їх теренах не заплановано та по новаторському прискорилося поглиблення аграрної реформи, яка була розпочата у 1861 р. В цих